

4. Сырина, Т.А. Когнитивная визуализация: сущность понятия и его роль в обучении языку / Т.А. Сырина // Вестник ГПГУ. – 2016. – № 7. – С. 81–85.
5. Белинский, В.Г. Избранные статьи / В.Г. Белинский. – М.: Детская литература, 1970. – 192 с.
6. Гогун, Е.А. Графическая наглядность на уроках русского языка как средство развития младшего школьника / Е.А. Гогун // Начальная школа. – 2024. – № 1. – С. 34–38.
7. Міцкевіч, К.М. Методыка роднае мовы / К. М. Міцкевіч // Колас, Я. Збор твораў: у 12 т. – Т. 12. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – С. 298–329.

Я.А. КОВАЛЬ

Рэспубліка Беларусь, Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

РОЛЯ ЎЗБАГАЧЭННЯ СЛОЎНІКАВАГА ЗАПАСУ Ў РАЗВІЦЦІ МАЎЛЕННЯ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Як вядома, адну з галоўных роляў у фарміраванні асобы чалавека іграе соцыум. Грамадства, якое акружае чалавека, у значнай ступені ўплывае нават на тое, на якой мове будзе размаўляць чалавек. Калі дзіця будзе чуць беларускае маўленне толькі на ўроках у школе, яно наўрад ці заговорыць на роднай мове. Больш за тое, яно не будзе лічыць беларускую мову запатрабаванай. Калі ж у асяроддзі дзіцяці ёсць тыя, хто размаўляе на беларускай мове, гэта павышае цікавасць вучня да адной з самых прыгожых і меладычных моў свету – беларускай. З гэтай прычыны надзвычай важна праводзіць работу па развіцці маўлення і ўзбагачэнні актыўнага беларускага слоўнікавага запasu школьніка не толькі ва ўстановах адукацыі, але і ў акружэнні маленкай асобы. *Мэта артыкула* – праналізаваць метадычныя шляхі, паводле якіх узбагачаецца і актывізуецца слоўнікавы запas у кантэксце развіцця маўлення малодшых школьнікаў.

Асноўная частка. Як вядома, прыярытэтам сучаснай пачатковай адукацыі з’яўляецца “фарміраванне агульнавучэбных уменняў і навыкаў, узровень засваення якіх у значнай ступені прадвызначае паспяховасць адукацыі навучэнца, развіццё яго асобасных якасцей і захаванне індывідуальнасці” [1, с. 14]. У кантэксце вылучаных задач адной з найважнейшых выступае развіццё маўлення як асноўная ідэя школьнага навучання. Паводле пазіцыі метадыста В.У. Протчанкі, пад развіццём маўлення разумеецца “арганізацыя аналітыка-сінтэтычнай моўнай і практычнай маўленчай дзейнасці, якая садзейнічае мэтанакіраванаму развіццю інтэлекту і маўленчых механізмаў, выпрацоўцы нормаў літаратурнага вымаўлення і правапісу, стымулюе ўзбагачэнне слоўніка і граматычнага ладу мовы вучняў” [2, с. 84]. Ад вырашэння сфармуляванай задачы залежыць інтэлектуальнае і агульнае развіццё дзяцей, іх далейшыя поспехі ў жыцці.

Развіццё маўлення ў шырокім сэнсе – гэта працэс, накіраваны на забеспячэнне практычнага авалодання навучэнцамі мовай, якая выконвае сваю асноўную, камунікатыўную, функцыю ў дзвюх формах: вуснай і пісьмовай. Развіццё маўлення – гэта фарміраванне навыкаў вымаўлення; узбагачэнне і актывізацыя слоўнікавага запasu навучэнцаў; развіццё стылістычных і сінтаксічных навыкаў; паляпшэнне камунікатыўных маўленчых уменняў.

Пры правядзенні даследавання выкарыстаны як *тэарэтычныя*, так і *эмпірычныя* метады. У якасці асноўнага метаду быў абраны аналіз базавых паняццяў і навукова-педагагічнай літаратуры па тэме, абагульненне тэарэтычнага і эмпірычнага матэрыялу, а таксама параўнанне зместу вучэбных праграм і школьных падручнікаў па беларускай мове для 1–4 класаў. Пры аналізе паняццяў *слоўнікавы запas*, *развіццё маўлення* вучняў выкарыстаны даследаванні айчынных і расійскіх вучоных (А.А. Айвазян, Г.М. Валочка, Л.С. Васюковіч, В.У. Зелянко, Л.П. Падгайскі, В.У. Протчанка, В.Ф. Русецкі, А.А.Смірнова, А. П. Шанько, М.Г. Яленскі і інш.).

Важным паказчыкам сфарміраванасці інтэлектуальных і маўленчых здольнасцей школьнікаў выступае багацце іх слоўнікавага запasu, які служыць неабходным будаўнічым матэрыялам для выказванняў. Мысленне і маўленне чалавека фарміруюцца і развіваюцца з ранняга дзяцінства ў актыўнай практычнай дзейнасці. У пачатковай школе важная роля належыць рабоце па ўзбагачэнні слоўніка малодшых школьнікаў з мэтай фарміравання і актывізацыі іх маўленчай і разумовай дзейнасці.

Часта малодшыя школьнікі, для якіх зусім нядаўна асноўным відам дзейнасці была гульнёвая дзейнасць, саромеюцца свайго маўлення пры зносінах, неахвотна ўдзельнічаюць

у дыялогах, пазбягаюць зносін або гавораць вельмі мала. Калі педагог з першых дзён навучання будзе дабівацца таго, каб кожны першакласнік стараўся гаварыць пераканана, дакладна, свядома, то ў наступных класах будзе істотна ўзбагачацца слоўнікавы запас вучня, адпаведна, больш паспяхова будзе развівацца маўленчая дзейнасць [3, с. 511]. Праблема развіцця беларускага вуснага маўлення навучэнцаў асабліва актуальная для школ з рускай мовай навучання. Па-першае, дзеці ў іх абмежаваны ў беларускай маўленчай практыцы. Таму павялічваецца роля ўрокаў беларускай мовы, якія павінны забяспечыць актыўнае маўленчае развіццё дзяцей [4, с. 3].

Узбагачэнне слоўнікавага запasu школьнікаў – адна з актутальных задач навучання мове, ад вырашэння якой залежаць узровень маўленчай культуры, пазнанне маральных і культурных каштоўнасцей свайго народа. Як сведчыць практыка, асноўныя цяжкасці ў актыўным засваенні беларускай мовы звязаны менавіта з недастатковасцю лексічнага запasu школьнікаў. Уменне граматычна, дакладна і лагічна выражаць свае думкі на роднай мове, будаваць зносіны ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі, на жаль, уласціва нешматлікім вучням.

Каб палепшыць гэтую сітуацыю, патрэбна мэтанакіраваная, сістэматычная маўленчая падрыхтоўка на кожным уроку. Слоўнікавы запас школьнікаў павінен папаўняцца, у першую чаргу, словамі, найбольш неабходнымі на пэўным этапе іх пазнавальнай дзейнасці, словамі, якія з'яўляюцца частотнымі ў штодзённай практыцы.

Узбагачэнне слоўнікавага запasu ўключае найперш тлумачэнне і назіранне за словам у кантэксце. Гэтая праца праводзіцца ў пачатковай школе паралельна з вывучэннем граматыкі і правапісу і мае практычную скіраванасць. Неабходны кампанент слоўнікавай працы на ўроках беларускай мовы і літаратуры – выдзяленне новых слоў у тэксце або ў вусным выказванні настаўніка. Неабходна выходзіць у дзяцей увагу да незнаёмага або малазнаёмага слова. З гэтай мэтай трэба практыкаваць заданні, якія патрабуюць ад вучняў знаходзіць новыя і малавядомыя словы ў тэстах, вучыць не прапускаць ні аднаго невядомага ім слова, быць уважлівымі ў час чытання. Пажадана прывучаць дзяцей чытаць тэкст з алоўкам, падкрэсліваючы такія словы.

Наступны этап – тлумачэнне лексічнага значэння новага слова. Работа над семантыкай слова мае прыярытэтнае значэнне і разглядаецца як адзін з галоўных сродкаў развіцця маўлення. Метадычная навука працавала класічны арсенал прыёмаў тлумачэння слоў (Л.П. Падгайскі, А.П. Шанько, М.Г. Яленскі і іншыя вучоныя):

– *дэманстрацыя прадмета, мадэлі, малюнка, паказ дзеяння*. Сучасныя інтэрнэт-матэрыялы ў рознакаляровым фармаце прадстаўляюць такую магчымасць. Калі вучні чытаюць пра насельнікаў Белавежскай пушчы, варта знаёміць іх праз каляровыя ілюстрацыі з зубрам, бабрамі, вавёркай, касуляй і іншымі прадстаўнікамі жывёльнага свету;

– *выяўленне значэння значэння слова пры дапамозе апісальнага выразу*: вулей – домік, дзе жывуць пчолы, жалейка – народны музычны інструмент;

– *тлумачэнне значэння праз родавае, больш шырокае паняцце*: конік – насякомае, шчаўе – расліна, лінь, мянтуз – рыба;

– *увядзенне слова ў кантэксце*: маляр пабяліў сцены ў пакоі;

– *тлумачэнне зместу слова з апорай на яго этымалогію (находжанне)*: жыта каласуе – выпускае каласы, разьбяр – майстар мастацкай разьбы;

– *правільнаму словаўжыванню спрыяе заданне падбору слоў, якія абазначаюць назвы дзеянняў*: вуж поўзае, а птушка ...; заяц скача, а воўк ...;

– *падбор словазлучэнняў, у якіх словы ўжываюцца ў прамым і пераносным значэннях*: карабель плыве – хмары плывуць; кіпіць малако – кіпіць дружная праца, звiніць званок – звiніць песня;

– *аналіз марфемнай будовы слова*: настольнік, застолле, сталоўка;

– *падбор слоў з процілеглым значэннем*: раніца – вечар, радавацца – смуткаваць, лёгка – цяжка, складана, уверх – уніз;

– *Падбор*

– *сінонімаў*: смелы – мужны, ісці – крочыць, весела – ажыўлена;

– *замена словазлучэння адным словам з бліzkім значэннем*: снежная бура – завіруха, моцны дождж – лівень, вясковы жыхар – вясковец;

– *складанне сказаў са словамі*: старанны – лянiвы, добры – злосны.

Узбагачэнню слоўнікавага запasu вучняў садзейнічае тэматычны падыход да засваення лексікі на ўроках беларускай мовы, напрыклад, стварэнне і праца з тэматычнымі слоўнікамі, якая

дае магчымасць актывізаваць маўленне вучняў у розных сітуацыях, што “спрыяе фарміраванню камунікатыўнай кампетэнцыі, дазваляе асэнсаваць шматфункцыянальнасць, самабытнасць беларускай мовы [5, с. 4].

Далейшы этап работы – увядзенне слова ў маўленне вучняў. Каб слова стала асабістым набыткам дзіцяці, неабходна паказаць яго семантычную і граматычную спалучальнасць яго з іншымі словамі [6, с. 8–9]. Багацце спалучальнасці слова рацыянальна дэманстраваць ў кантэксце: Бацька *прывёз* дзецям *гасцінец*. За вёскай *пачынаецца гасцінец*.

Назапашаны лексічны запас спрыяе станаўленню камунікатыўных зносін дзяцей, што актуалізуе круг маўленча-камунікатыўных уменняў: уступаць у зносіны, арыентавацца ў маўленчых сітуацыях і паводзінах суб’яднікаў, фарміраваць жаданне дзядзіца сваімі інтарэсамі, пачуццямі, настроем; праяўляць спагадлівасць, чуласць, клопат, суперажываць, ацэньваць свае паводзіны і суразмоўцы, суадносіць уласныя маўленчыя ўчынкі ў мікрагрупе, класе; уменне давяраць адзін аднаму; даваць ацэнку сваім і чужым паводзінам [7, с. 108].

Актывізацыя слоўнікавага запasu прадугледжвае не спантанную працу дзяцей, а мэтанакіраваную сістэмную дзейнасць пад кіраўніцтвам настаўніка. Важна ўключаць дзяцей у маўленне, заахвочваць іх жаданне расказаць пра сябе, свае пачуцці і эмоцыі. Сфарміраваная патрэбнасць у самавьяўленні праз слова сведчыць пра гатоўнасць да маўленчага ўзаемадзеяння. У пачатковай школе спазнанне мовы мае найперш практычны характар. Таму маўленчая дзейнасць павінна быць скіравана як на ўспрыманне, аналіз чужых выказванняў у вуснай і пісьмовай формах, так і на гатоўнасць да стварэння ўласных тэкстаў.

Вялікая роля належыць выпрацоўцы дыялагічных уменняў вучняў, арганізацыі сумеснага абмеркавання, фарміраванні навыкаў працаваць у камандзе. Пры арганізацыі маўлення варта ўлічваць, што калектыўны дыялог складаецца з пытанняў і адказаў у адпаведнасці з пэўнай маўленчай сітуацыяй. Прапануючы вучням скласці дыялог на вызначаную тэму, трэба падрабязна апісваць характар сітуацыі і ролю яе ўдзельнікаў. Напачатку трэба акрэсліваць лексічнае ядро тэматычна звязаных слоў, падказваць рэплікі-стымулы, што актывізуюць маўленне. Напрыклад, пасля паездкі кагосьці ў Мінск варта знаёміць дзяцей з фармулёўкай пытанняў, звернутых да апавядальніка: *Якія цікавыя мясціны наведалі ў сталіцы? Што пабачылі? Ці былі ў запарку, у музеі, тэатры? Што асабліва спадабалася, запамнілася? Чаму? З якімі эмоцыямі вярнуліся дадому?* і г.д.

Заклучэнне. Такім чынам, праца па ўзбагачэнні і актывізацыі слоўнікавага запasu вучняў праводзіцца на кожным уроку. Адначасова з засваеннем і замацаваннем граматычнага матэрыялу ўдасканальваюцца навыкі ўмелага ўжывання сінонімаў, антонімаў, слоў з пераносным значэннем. Праблема ўзбагачэння маўлення, папаўнення слоўніка вучня павінна быць у цэнтры клопатаў педагога. Задачай настаўніка пачатковых класаў з’яўляецца назапашванне беларускамоўнай лексікі, яе перавод у актыўны маўленчы запас. Неабходна дэманстраваць навучэнцам прыгажосць роднай мовы, ствараць умовы для праяўлення цікавасці да яе вывучэння як сродку зносін, перадачы і засваення інфармацыі, арганізацыі і планавання ўласнай пазнавальнай дзейнасці. У працэсе навучання (не толькі на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання) прадметам пастаяннай увагі павінна быць развіццё ў школьнікаў уменняў свядомага ўжывання новых слоў.

Асноўнай умовай развіцця маўлення вучняў з’яўляецца сістэматычная і мэтанакіраваная слоўнікавая праца, у задачы якой уваходзяць: узбагачэнне лексічнага запasu навучэнцаў новымі словамі; фарміраванне ўменняў правільна ўжываць словы і выразы з улікам іх семантыкі, спалучальнасці і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі; азнямленне з мастацка-вьяўленчымі сродкамі мовы; выхаванне ў дзяцей эстэтычных адносін да слова. Названыя задачы павінны вырашацца як на ўроках мовы, так і на занятках па іншых прадметах. Галоўныя шляхі ўзбагачэння слоўніка вучняў – маўленчыя зносіны, чытанне кніг, дзіцячых часопісаў і газет.

Спіс цытаваных крыніц:

1. Об утверждении образовательных стандартов общего среднего образования: постановление Министерства образования Республики Беларусь от 26 декабря 2018 г. № 125. – URL: <https://adu.by/images/2023/obr/obr-standarty-ob-sred-obrazovaniya.pdf> (дата звароту: 01.02.2025).
2. Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове: манатрафія / В.У. Протчанка. – Мінск: НІА, 2001. – 212 с.
3. Айвазян, А.А. Основы работы по развитию связной устной речи младших школьников в современной системе образования / А.А. Айвазян // Наука и образование: новое время. – 2015. – № 1. – С. 150–154.

4. Яленскі, М.Г. Развіцце вуснай мовы вучняў: 4-6 класаў: дапаможнік для настаўніка / М.Г. Яленскі., – Мінск: Народная асвета, 1985. – 128 с
5. Бялова, С.М. Беларуская мова: маўленчая граматыка: 2–4-ы клас: дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / С. М.Бялова. – Мінск: Экоперспектива, 2020. – 96 с.
6. Капцюг, Т.А. Сістэма работы над словам на ўроках беларускай мовы і літаратуры / Т.А. Капцюг. – Мінск: Зорны Верасок, 2015. – 140 с.
7. Смирнова, Е.О. Особенности общения с дошкольниками: учебное пособие / Е.О. Смирнова. – М.: Академия, 2000. – 160 с.

Д.А. КОМИССАРОВА

Российская Федерация, Коломна, ГОУ ВО МО «ГСГУ»

ЗНАКОВЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАНСА КРИСТИАНА АНДЕРСЕНА

Найти человека, который не знал бы Андерсена, почти невозможно: «Русалочка», «Дюймовочка», «Снежная королева» известны всему миру. Но Ханс Кристиан Андерсен писал не только сказки: среди его 3381 произведений – восемь сборников стихов (входящих в образовательную программу школ Дании), двенадцать книг прозы и романов, пятьдесят пьес, путевые очерки и три автобиографии.

Однако сам Андерсен был против того, чтобы его считали исключительно детским писателем. Даже когда обсуждался его прижизненный памятник, он настоял, чтобы детей, которые по задумке архитектора окружали пьедестал и сидеть у него на коленях, убрали: он считал, что его сказки предназначены взрослым, а не одним только детям.

Жизнь Ханса Кристиана Андерсена удалась: всемирное признание автор сказок получил, будучи выходцем из низших слоёв общества Дании. Но бесследным данный факт остаться не мог. До конца своих дней он носил на себе бремя сомневающегося, неуверенного в себе человека. При этом он в полной мере владел искусством слова, мастер которого – писатель – создаёт словесную ткань, полную образов, идей и эмоций, переданных средствами литературы. Каждый писатель, обладающий своим поэтическим лексиконом и только ему присущими способами образного творчества, может распорядиться накопленным словарным богатством, применяя давно испытанные или вновь открываемые им сочетания: сравнения, эпитеты, метафоры, все виды звукописи (рифмы, ассонансы, аллитерации). в распоряжении писателя все разнообразие литературных жанров – от лирического стихотворения и поэмы, повести, новеллы, драмы до романов-эпопей.

Второй, кто участвует в синтезе, – это художник. Он вступает в мир, созданный писателем, проходя все стадии его познания, привнося свой творческий опыт, преломляя образы, созданные писателем, сквозь призму своего творческого Я.

Взаимоотношения писателя и художника – это взаимоотношения искусства слова, располагающего возможностью передать явления, длящиеся во времени, с искусством пространственным – рисунком, живописью, способными запечатлеть лишь данное мгновение во всей его значительности [3, с. 8].

Как же художники-иллюстраторы смогли передать замысел писателя? Рассмотрим разные виденья творцов.

Артур Рэхем (1867–1939) – известный книжный иллюстратор родом из Англии. Родился и вырос в многодетной семье. В 18 лет начал работать в офисе в Вестминстерском пожарном управлении и посещать курсы живописи и графики в Lambeth School of Art. В 1892 стал работать в газете The Westminster Budget в качестве репортера и иллюстратора. И уже в следующем году была опубликована «To the Other Side» с первыми работами Рэхема. Однако его первой серьёзной работой принято считать иллюстрации к сборнику скетчей английского драматурга Anthony Hore. Им проиллюстрирована практически вся классическая художественная литература на английском языке – от «Алисы в стране чудес» Кэрролла до Шекспира и «Кольца Нибелунгов». Был неоднократно премирован золотыми медалями на всемирных художественных выставках, в 1914 в Лувре состоялась его персональная выставка. Творчество художника пронизано стилем